

SZABÓ RÓBERT

Egy keresztény párt (KDNP) a rendszerváltás éveiben (1989–1990)

Az 1980-as évektől mind a közvéleményben, mind a politikai vezetésben tudatosult az a tény, hogy a vallás megújulóban van. A hivatalos egyházpolitika nem tulajdonított ennek túl nagy jelentőséget. Még akkor sem léptek fel, amikor 1985 után kiderült, hogy több mint 10%-kal nőtt a magukat vallásosnak mondók száma, ami egy milliónál is több embert jelentett.¹ A 80-es évektől rendszeresen hazalátogató Babóthy Ferenc, Pethe Ferenc, de különösen Kovács K. Zoltán a Szabad Európa Rádió nyugalmazott újságírója, egykori demokrata néppárti képviselők egyaránt tapasztalták a keresztény szellemiség és közéletiség határainak kiszélesedését, s óvatos cselekvésre ösztönözték hazai elvbarátaikat.²

A monori és a lakitelki találkozók után a közéleti politizáláshoz óvatosan ismét visszatérő egykori keresztény értelmiségiek első jelentkezése még nem függött össze a pártpolitikával. A Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) megszervezésében kulcsszerepet játszó Keresztes Sándor jogtanácsos például a nemzeti kisebbségek, elsősorban az erdélyi magyarság és a megmaradásukban nemzetfenntartó szerepet vállaló egyházak, valamint a hazai reformerők közötti kapcsolat kiépítésében vállalt szerepet. Ennek során került munkakapcsolatba a 80-as évek közepén a Hazafias Népfront főtitkárával, Pozsgay Imrével, majd az MSZMP külügyi titkáráként tevékenykedő Szűrös Mátyással.³ Keresztes a katolikus klérus egyes vezetőinek támogatását, rokonszenvét is elnyerte. Mind az egyház, mind a politikai elit reformokra érzékenyebb része egyetértett abban, hogy a tervezett falurombolás a romániai magyar nemzeti kisebbség fennmaradását veszélyezteti. Keresztes – társzerzőként – közreműködött a kelet-európai nemzeti kisebbségek helyzetét tárgyaló összeállításában, amelyet állásfoglalás céljából a pápai enciklikákat, megnyilatkozásokat előkészítő vatikáni *Justitia et Pax* Bizottság elnökéhez is eljuttattak.⁴

A kádári puha diktatúra az 1980-as években lehetőséget adott a civil társadalom, s annak részeként a vallási kisközösségek megszerveződésére és lassú aktivizálódására. Ez utóbbiak nem csak szigorúan vallási kérdésekkel foglalkoztak, hanem bázisai voltak olyan kulturális, hagyományörző csoportoknak is, amelyek később jelentős szerepet játszottak a pártok megalakulásakor. A kereszténydemokrata újrakezdés előzményeihez tartozik az 1987 októberében a Nagycsaládosok Országos Egyesületében megkezdődött szervezkedés, majd 1988. december 3-án a Márton Áron Társaság megalakítása az Üllői úti Örökimádás templom tanácstermébe. Az interkoffeszionális alapon szerveződő egyesület alapító tagja volt többek között Keresztes Sándor, Kovács

K. Zoltán, Giczy György teológus, az *Új Ember* újságírója, Gáspár Miklós jogász, Ugrin József, a KALOT volt fűtőkére, Lukáts Miklós építészmérnök, Surján László orvos.⁵ Eredetileg a meghurcolt gyulafehérvári püspök emlékének szentelt emlékülés megszervezését tekintették legfontosabb feladatuknak. Az alternatív mozgalmak megerősödésével párhuzamosan azonban váltottak, a társaság igazi célja az lett, hogy az egyház visszaszerezze önkormányzatát, érvényesüljenek a keresztény közéleti értékek, amelyekért a hívők dolgozhatnak. Fontosnak tartották az egyház és az állam szétválasztását is. 1989. januárban munkacsoportokat alakítottak, amelyek az egyház szociális tanításainak megismertetésével, Magyarország demokratikus átalakulásával kapcsolatos törvénytervezetek véleményezésével, tovább a környezetvédelem kérdésével foglalkoztak. A keresztények közéleti szerepvállalásáról 1989. április 7-én vitaindító előadást rendeztek „*Folytathatnak-e a keresztények közéleti tevékenységet?*” címmel. Irányelveket fogalmaztak a lelkiismereti szabadságról, a szabad vallásgyakorlásról valamint az egyházügyekről szóló törvény megalkotásához kapcsolódóan.⁶ A Márton Áron Társaságot egyértelműen a keresztény közéleti tevékenység szellemi műhelyévé kívánták tenni. Folyamatosan szerveződő vitaestjeiket a DNP emigrációba kényszerített, de egymással szoros kapcsolatot tartó volt képviselői pénzadományokkal segítették. 1989. március 11-én díszünnepséget rendeztek Márton Áron püspökké szentelésének 50. évfordulóján, amelyen Pozsgay Imre és Gyulay Endre Szeged-Csanádi megyéspüspök is felszólalt.⁷ A társaságban aktuálpolitikával nem foglalkoztak, ezért azok egy része, akik a közéleti problémák iránt intenzíven érdeklődtek és cselekedni is készek voltak a Magyar Demokrata Fórumhoz csatlakoztak. A KDNP megalapítása után a politizálni vágyók visszatértek, a Márton Áron Társaság jelentősége ugyanakkor csökkent.

1988 végén, 1989 elején a régi történelmi pártok (Magyarországi Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazda- Földmunkás- és Polgári Párt), újjáalakulása, a Magyar Szocialista Munkáspárt szétesésének felgyorsulása valamint az újonnan szerveződött ellenzéki pártok a Magyar Demokrata Fórum, a Szabad Demokraták Szövetsége, a Fiatal Demokraták Szövetsége befolyásának növekedése kapcsán egyre gyakrabban felmerült egy magyar keresztény párt megszervezésének gondolata is. A pártalapítás hiteles előtörténete jelenleg feltáratlan. Ennek egyetlen, ám annál nyomósabb oka van: a primer források hiánya. A KDNP-vel foglalkozó kutató ugyanis minduntalan szembesül azzal, hogy a párt korai időszakának iratanyaga az 1997-es pártszakadás időszakában - a hivatalos tájékoztatás szerint- szétszóródott, illetve, feltehetően részben megsemmisült. Ez idáig néhány alapító birtokában

lévő dokumentumanyagra lehetett támaszkodni, most viszont komoly remény van arra, hogy egy, a közelmúltban elhunyt szervező személyiség iratanyagának rendezése során hézagpótló dokumentumok kerülnek elő, s válnak kutathatóvá.⁸ Az adatok arra utalnak, hogy a külföldön élő magyar kereszténydemokrata politikusok egy része már 1989 elején pártalapításra ösztönözte Keresztes Sándort és társait.⁹ Ő azonban még kivárt. Visszaemlékezése szerint Pozsgay Imre készítette cselekvésre, aki hiányolta egy keresztény párt színre lépését.¹⁰ Keresztes óvatossága saját múltbeli meghurcoltatásából, korából – 70 éves volt akkor – valamint a demokratizálódás visszafordíthatóságától való félelméből eredhetett.

Keresztes Sándor két volt képviselőtársa – Matheovits Ferenc és Ugrin József – jelenlétében hozta nyilvánosságra 1989. március 15-én: hozzákezdenek a DNP újjászervezéséhez Kereszténydemokrata Néppárt néven, s e célból fiatal politikusok bevonásával szervezőbizottságot alakítanak, amely a párt alkotmányos szerveinek megalakításáig képviseleti szervként funkcionál.¹¹ Figyelemre méltó, hogy Séra János kisbéri állatorvos, független parlamenti képviselő egy nappal korábban, 1989. március 14-én, levéllel fordult Keresztes Sándorhoz, amelyben egy keresztény párt megalakítását sürgette, felajánlva segítségét és támogatását, sőt megpendítve, hogy maga is kész egy ilyen politikai formációhoz csatlakozni.¹² A pártalakítás bejelentésének napján, külföldön 10, idehaza 14 egykori demokrata néppárti képviselő élt. Az itthon élők közül sem akkor, sem később nem kapcsolódott be mindenki a párt újjáélesztésébe, a külföldiek soraiból is voltak, akik, különböző okok miatt háttérben maradtak.¹³ A hírt a Magyar Távirati Iroda, az MTI két nap késéssel, március 17-én közölte le. A bejelentés lényegesen nagyobb publicitást kapott az emigráns sajtóban. Már 15-én, volt képviselők egy hét fős csoportja: Babóthy Ferenc, Belső Gyula, Varga László, Kovács K. Zoltán, Pete Ferenc, Mézes Miklós, Pócza Lajos közös levélben üdvözölték az óhazában történt pártalapítást, de leszögezték, hogy nem kívánják tanácsokkal ellátni a hazai viszonyokat sokkal jobban ismerő egykori pártbeli társaikat, s nem akarnak beavatkozni a párt szervezésébe.¹⁴ A szervezőbizottság vezetését a „legfiatalabb” bejelentő, Keresztes Sándor kapta, Ugrin József a volt KALOT-népfőiskolák újjáalakítását igyekezett előkészíteni – többnyire sikertelenül.

A modern keresztény párt megszervezése, akár csak 1945-ben, tehát csak jelentős időbeli megkésettséggel indult. Magyarázatra szorult a pártalakulat elnevezése is. A pártban uralkodó felfogás szerint a Demokrata Néppárt jogfolytonossága töretlen, az 1949-es felosztatás mind Barankovics, mind a párt Politikai Bizottsága nevében a párt alkotmányát sértő lépés, ezért érvénytelen. A korábbi név megváltoztatására készítette a vezetőséget az is, hogy a Nemzeti Parasztpárt kisajátította a „néppárt” elnevezést, amikor felvette a Magyar Néppárt nevet. Végül a „keresztény” jelző használatával a külföldön sikeres keresztény pártokkal való azonosságukat igyekeztek kifejezésre juttatni.¹⁵

A pártszervezés kezdetben elég vontatottan haladt. A pártba belépők, a szervezésben részt vállalni akarók levelei Keresztes budafoki lakására érkeztek, később a megbeszéléseket magánlakásokon, szállodákban illetve az egyik szervező, Szakolczai György pesti munkahelyén tartották. Nagy gondot okozott a pénztelenség, de nem volt párhelyiség, infrastruktúra, telefon sem, a választási plakátok, iratok sokszorosításához szükséges berendezéseket is csak a holland kereszténydemokrata néppárt segítségével tudták beszerezni.¹⁶ 1989. április 14-én a régi képviselők egy csoportja megbeszélést tartott a KDNP szervezési kérdéseiről. Döntöttek a pártprogram és a pártalkotmány kidolgozásáról, valamint az elkészült részprogramok nyilvánosságra hozataláról. Felállítottak egy 14 tagú ideiglenes intézőbizottságot is, amelynek elnökévé Keresztest választották. Megalakult továbbá egy szervezőbizottság is, amely a gyakorlatban ez sokáig nem fejtett ki érdemi tevékenységet.¹⁷

A KDNP a Barankovics-féle alakulat 1947-es programja alapján álló világnézeti, de egyházaktól független, interkonfesszionális pártként határozta meg önmagát, amely a választásokig konstruktív ellenzéki pártként kívánt politizálni. Nyitottnak mutatkozott a többi felekezet felé, így igyekezett protestánsokat is megnyerni. A pártvezetés azonban hamar felismerte, hogy próbálkozásai ellenére ezen a téren lépéshátrányban van, s több idő kell ahhoz, hogy eredményeket tudjon elérni. (A Protestáns Műhely végül is csak 1992-ben alakult meg.)¹⁸

A Kereszténydemokrata Néppárton belül is hamar jelentkeztek a rendszerváltó pártokra jellemző generációs és szemléletbeli ellentétek, ám ezek nem kaptak nyilvánosságot. Matheovits és Ugrin a fiatalabb pártszervezők tevékenységét ellenőrizendő a régi demokrata néppárti képviselők szerepének növelését szorgalmazták.¹⁹ Ez ellentétben állt nemcsak Keresztes Sándor, hanem a külföldi társak elképzelésével is, akik az öregebb generációnak inkább szenior szerepet szántak, a pártszervezésben jártas, fiatal, keresztény szellemiséget valló értelmiségi garnitúra megjelenéséig. Ilyen azonban az indulásnál nem állt rendelkezésre. Ám az is nyilvánvaló lett, hogy az elmúlt 40 év vallásellenes légkörében az a KALOT-generáció, amely 1947-ben nemcsak aktív szavazóbázisát jelentette a Demokrata Néppártnak, hanem káderutánpótlását is, megtizedelt, s lelkileg összeroppanva teljesen visszavonult. A szervezés olyan vontatottan haladt, hogy 1989. május 26-án a Keresztessel szembenállók, köztük Grigássy László és Hasznos Miklós jogász, akik intenzívebb pártszervezést és programkidolgozást sürgettek, elhatározták, hogy 1989. június 23-ára a József Attila Gimnázium dísztermébe országos zászlóbontó, tagtoborzó nagygyűlést hívnak össze. A párt egységét veszélyeztető akció kompromisszummal zárult; országos zászlóbontásra nem került sor, viszont megalakult a párt fővárosi szervezete megalakítását, s elhatározták, hogy végre hozzálátnak az országos szervezkedés elindításához. Grigássy Lászlót és Hasznos Miklóst, aki egyébként

a programismertetőt tartotta, volt, a platformszabadság választásokig történő korlátozásának kimondásával semlegesítették.²⁰

A közélet a Kereszténydemokrata Néppárt létezéséről az MTI hírének közreadásán túlmenően sokáig nem vett tudomást. A KDNP az ismeretlenségből akart kitörni s politikai hovatartozását deklarálni, amikor Szakolczai György kezdeményezésére a szervezőbizottság elhatározta, hogy csatlakozni kíván az Ellenzéki Kerekasztalnál helyet foglaló rendszerváltó pártok csoportjához.²¹ 1989. május 10-én terjesztették elő kérelmüket, de a döntést elnapolták, mivel az SZDSZ ellenezte a nosztalgiapártnak aposztrofált KDNP jelentkezésének elfogadását. A bizalmatlanság azzal is összefüggött, hogy akkoriban különféle keresztény pártocskák megalakulásáról szóló hírek terjedtek el a lapok hasábjain. Csak 1989. június 7-én döntöttek véglegesen. A szavazás szerint négy igen szavazattal, négy tartózkodás mellett a KDNP az EKA vétójoggal nem rendelkező teljes jogú tagja lett. Ugyanakkor a vétójog elérése érdekében szorgalmazták a párt szervezésének felgyorsítását, a hivatalos megalakulás kimondását.²² A párt tárgyaló delegátusai, Szakolczai és Füzessy Tibor, illetve a Szakolczai helyét átvevő Keresztes Sándor június 13-án kapcsolódtak be a Nemzeti Kerekasztal munkájába.²³ A KDNP képviselői aláírták az 1989. szeptember 18-i politikai megállapodást.

Az EKA ülésén megfogalmazott bírálókat hatására a pártszervezés munkáját felgyorsították. Ezt az is elősegítette, hogy infrastrukturális gondjaik enyhültek, felvételüket követően ugyanis megkapták párthelyiségné az Arany János u. 10. sz. alatti volt miniszteriális épület egyik emeletének néhány szobáját.²⁴ 1989. június 30-án írásban fordultak a római katolikus papokhoz s csatolták világnézeti programjuk rövid kivonatát, majd a szervezőmunka finisében 1989 adventjén a Magyar Római Katolikus Püspöki Kar elnökével illetve a Magyarországi Református Egyház Zsinata lelkészi elnökével folytatott sikeres megbeszélésekre hivatkozva körlevélben kérték a római katolikus plébánosoktól és a református lelkészeketől a KDNP támogatását. A címzettekől javaslatokat vártak felekezeti hovatartozástól függetlenül önkormányzati jelöltek megnevezésére, ugyancsak kérték a körzetben induló KDNP országgyűlési jelölt indulásához szükséges 750 ajánlás, kopogtatócédula összegyűjtésének támogatását.²⁵ 1989. augusztus 1-jén megalakult a KDNP országos szervezőbizottsága, elfogadták a párt ideiglenes alapszabályát és munkaprogramját is, amely az országos alakuló küldöttgyűlésig volt érvényes. Tiszteletbeli elnök Ugrin József, tiszteletbeli társelnök dr. Matheovits Ferenc és Kovács József, a szervezőbizottság elnöke pedig dr. Keresztes Sándor lett.²⁶ Augusztus 26-án a szervező bizottság megválasztotta az országos intézőbizottság tagjait, és Keresztes Sándor személyében elnökét is. Mandátumuk 1989. szeptember 30-ig, az országos gyűlés összehívásáig szólt.²⁷ 1989. szeptember elején alakult ki az a csapat, amely személyre szóló megbízólevelekkel elkezdhette a párt tényleges országos szervezését.²⁸ A pártszervezés eredményeként 1989 őszén a párt 16

budapesti szervezetében 523, vidéken 44 szervezetben 1352 tagot tartottak nyilván.²⁹

A Kereszténydemokrata Néppárt fő döntéshozó szerve, az országos választmány 1989. szeptember 30-án tartotta első összejövetelét 154 küldött részvételével a József Attila Gimnázium nagytermében. Mottóul az „Istennel a hazáért és a szabadságért” jelmondatot választották. A heves, olykor személyeskedő viták során megtárgyalták a párt programtervezetét és elfogadták a pártalkotmányt. A párt elnökévé Keresztes Sándort választották meg, aki személyében a folyamatosságot jelképezte. Alelnök Füzessy Tibor, Szabó István és Seszták László, főtitkár Ugrin Emese, Ugrin József lánya lett. Országos titkárokká Gáspár Miklóst, Lukáts Miklóst és Lánztky Lászlót nevezték ki. A pártfőügyész tisztét Hasznos Miklós kapta. Az első, öttagú elnökségnek Füzessy Tibor, Gáspár Miklós, Hasznos Miklós, Lukáts Miklós és Seszták László lettek a tagjai.³⁰ Az elfogadott alapszabály nagymértékben épített a DNP egykori szervezeti szabályzatára. Erős központi irányítás mellett is érvényesülő helyi autonómiát, az önkormányzatiságot és a szubszidiaritás elvét hangsúlyozta. Bekerült egy, a régi demokrata néppárti képviselők különleges státusára utaló cikkely is, akik ily módon az országos pártvezetőség „tiszteletbeli tagjai” lettek.³¹

Gáspár Miklós 1989. december 5-én, a határidő előtt 24 órával fordult a Fővárosi Bírósághoz a párt bejegyezését kérelmezve. Csatolta a párt vagyonmérlegét, az 1989. szeptember 30-án elfogadott alapszabályt és az országos gyűlés lefolyásáról szóló jegyzőkönyvet. A bíróság másnap, december 6-án nyilvántartásba vette a pártot.³²

A pártvezetőség csak 1990. január 1-jén fogadta el a párt végleges választási programját, amely a szeptember 30-i első országos választmányon elfogadott tervezet alapján készült. A Barankovics-párt programjának aktualizálását Füzessy Tibor végezte el.³³ Eszmeileg a keresztény világnézet, a keresztény állameszme és a Szent Istvánig visszanyúló nemzeti hagyományok alapján állt, de érződött benne a francia neokatolicizmus, az eszményinek tekintett nyugat-európai katolicizmus eszméinek hatása is. „A keresztény út” című 100 pontos választási program tükrözte a baloldali keresztényszociális tradíciókat. Középpontba állította az átalakulás veszteseinek támogatását, a lassú átmenet preferálását, a szociális biztonság megőrzését. A nagycsaládosoknak kedvező adó- és jövedelempolitikát ígért.³⁴ A KDNP a szociális piacgazdaság hívének állította be magát, az emberi méltóság elvének tiszteletben tartása mellett. Bár önmagát interkonfesszionális pártnak vallotta, programjában mégis a keresztény perszonalizmus elvére hivatkozott. A választók nagy része nem tudta időben megismerni a programot, ezért ha szavazott, érzelmi okok miatt adta a szavazatát a pártra.

A KDNP az 1990. évi országgyűlési választások idején csak 235 helyi szervezettel rendelkezett és 3500 bejegyzett taggal bírt.³⁵ A késői indulás miatt az ország 19 megyéje közül ötben /Békés, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Fejér, Somogy/ nem tudott listát állítani.³⁶ A legtöbb helyi szervezete Szabolcs-Szatmár-Bereg /36/ és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben voltak. A KDNP tehát nem a hagyományosan katolikus dunántúli megyékben állt a leggyorsabban talpra, hanem a legszegényebb északkelet-magyarországi régiókban. Ugyanakkor az is tény maradt, hogy azokon területeken szereztek több szavazatot, ahol a régi Demokrata Néppárt is jól szerepelt.³⁷ A KDNP 317278 szavazattal (6,46 százalék) 21mandátumot nyert el, ami a párt várakozásaihoz képest jó eredménynek tekinthető. A statisztikai adatok szerint a párt szavazótáborában az idős korúak és az alacsony iskolai végzettségűek aránya nagyobb volt, mint a vallásosok között. Szavazói között kiugróan magas volt a vidéken élő vallását gyakorló keresztények és az 50 évesnél idősebb nők száma. Bár a párt felekezeten felül állónak láttatta magát, a közvélekedés katolikus pártnak ítélte, amit a választási eredmények is igazoltak. A katolikusok 87 százalékkal (az országos 66, 2 százalékkal szemben), a reformátusok, az evangélikusok és a kis egyházak viszont országos számarányuknál kisebb mértékben képviseltették magukat a pártban.³⁸

A KDNP esetében a taglétszám növelésének szorító kényszere és a kormányban való részvétel igénye megkövetelte a korábbi keresztény párti imázs és a mai modern viszonyok összekapcsolását. Még a koalíció megalakítása előtt, de már a valószínűsíthető választási eredmények reményében össze is hívták a KDNP II. Országos Választmányi ülését 1990. április 23-ára, ahol leváltották Keresztes Sándort elnöki, valamint Ugrin Emesét főtítkári funkciójából, amely döntést Antall József is erőteljesen támogatta. Ennek a két személynek a leváltása egyértelműen az MDF és a KDNP-n belüli hívei kívánságára történt. A II. Országos Választmányon pártelnökké emelték Surján Lászlót, megszüntették a főtítkári funkciót és négy társelnököt választottak.³⁹

A KDNP a kormányzásba is felemás módon lépett be. Koalíciós tárgyalást a Független Kisgazdapárttal nem folytatott, csak a Magyar Demokrata Fórum küldöttségével tartottak megbeszéléseket. A Kereszténydemokrata Néppárt a kormányba lépése fejében 1990. május 8-án állam- és kultuszminiszteri posztot kért, amit Antallék elutasítottak, ugyanakkor elérték, hogy a KDNP hozzájárult Surján László népjóléti miniszteri kinevezéséhez.⁴⁰ A párt az aláírt "nyilatkozat"-ban a koalíció külső támogatására tett ígéretet. Másnap, főleg Varga László társelnök érvelésére a pártvezetés többsége felülírta a tárgyalódelegáció álláspontját s közvetítők útján újabb egyeztető tárgyalásra került sor.⁴¹ Ennek eredménye közismert: a Kereszténydemokrata Néppárt tagja lett a koalíciónak. A kétoldalú „koalíciós szerződés” amely egyébként a „megállapodás” nevet viselte, két gépelt oldalt tett ki, s csupán személyi döntéseket tartalmazott, semmi mást.⁴²

Noha a hazai közéletben a KDNP mérsékelten szerepelt, a nemzetközi pártkapcsolatok kiépítése terén annál sikeresebb volt. 1989. május 24. és 27. között Bécsben képviseltette magát a Kereszténydemokrata Pártok Nemzetközi Uniója, a Kereszténydemokrata Internacionálé (CDI) brüsszeli központja és az Osztrák Néppárt Politikai Akadémiája által együttesen megrendezett közép- és kelet-európai kereszténydemokrata pártok és mozgalmak első nemzetközi konferenciáján, ahol sikeresen bemutatkoztak, s beszámoltak a kibontakozó magyar demokratizálódási folyamatokról, a pluralista társadalom megalakításának esélyeiről.⁴³ A nyugat-európai kereszténydemokrata pártok közül több (a belga, a holland, a két nyugatnémet és az osztrák) elküldte képviselőjét az 1989. szeptemberi alakuló közgyűlésre, és ott megjelent az Európai Parlament kereszténydemokrata frakciójának delegációja is. 1989. december elején pedig az Európai Kereszténydemokrata Unió máltai kongresszusán a KDNP-t felvette tagjai közzé.

A választások után, a párt válaszúthoz érkezett. Történetében lezárult egy korszak. A pártvezetésnek dönteni kellett: a Kereszténydemokrata Néppárt marad-e egy olyan tömörülés, ahol a konzervatívabb keresztény pártokra jellemzően az elvekhez ragaszkodás miatt fokozatos bezárkózás következik be, ami a taglétszám csökkenéséhez vezet, vagy tömegbázis szélesítése érdekében megpróbál-e alkalmazkodni az új helyzethez, a többpártrendszer körülményeihez. Utóbbi a gyakorlatban az ideológiai elkötelezettség lazításához, a néppárti jelleg erősítéséhez vezetett volna.⁴⁴ A KDNP a két elv összekapcsolására tett kísérletet, a párt mai helyzetén, állapotán lemérhető, milyen sikerrel.

¹ Tomka Miklós: *Magyar katolicizmus 1991*. Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet, Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, 1991. 22. (a továbbiakban: Tomka, 1991)

² Keresztes Sándor életútinterjú, 2000. október 25. Készítette Szabó Róbert. OSZK Történeti Interjúk Tára

³ *A kiegyezés reményével*. Keresztes Sándorral beszélget Elmer István. (a továbbiakban: *A kiegyezés*) Budapest, Kairosz, 2009. 132-133.

⁴ Keresztes Sándor iratai. A szerző birtokában.

⁵ *A kiegyezés* 135., valamint Balázs Magdolna: *A KDNP politikája c.*, (a továbbiakban: Balázs, 1992-1993) 1992-1993-ban készített kéziratát használtam fel, őrzési helye Molnár Tamás Kutató Intézet Rendszerváltás Archívum Gyűjtemény. , 1992-1993. 5.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) P 2264 Személyi fondok. Kovács K. Zoltán iratai

⁷ Uo.

⁸ Kovács K. Zoltán hagyatékáról van szó.

⁹ MNL OL P 2264 Kovács K. Zoltán iratai

¹⁰ *A kiegyezés* 148.

¹¹ MNL OL P 2264 Kovács K. Zoltán iratai

¹² MNL OL P 2264 Kovács K. Zoltán iratai

¹³ Az összegzés a szerző számításain alapul.

¹⁴ MNL OL P 2264 Kovács K. Zoltán iratai Karcsay Sándor: Pártunk nemzetközi kapcsolatai. In: *Hazánkért*, 1. (1989.) 1. sz. 18.

¹⁵ Karcsay Sándor: Pártunk nemzetközi kapcsolatai. In: *Hazánkért*, 1. (1989.) 1. sz. 18.

¹⁶ Marik Pál interjú. Készítette Szabó Róbert. 2009. július 30.

¹⁷ Kovács József levele Bátor Imréhez. Keszthely, 1989. április 16. A nevezettek, mint volt képviselők vettek részt a párt újjászervezésében. Másolat a szerző birtokában.

¹⁸ Lukáts Miklós interjú. Készítette Szabó Róbert. 2007. november 27.

¹⁹ Kovács József levelei Bátor Imréhez. Keszthely, 1989. június 26., július 19. Másolatok a szerző birtokában.

-
- ²⁰ .MNL OL P 2264 Kovács K. Zoltán iratai; Gáspár Miklós interjú. Készítette Szabó Róbert. 2008. november 17. ; Hasznos Miklós: A KDNP önmagát darálta le. In: Stefka István: Rendszerváltók. Mi történik itt? Budapest, Kairosz, 2006. 97-105.
- ²¹ *Keresztes életinterjú.*
- ²² *A kiegyezés* 148.
- ²³ *A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben.* Első kötet. Dokumentumok. 1988. november 27.–1989. június 10. Szerkesztette Bozóki András, Ripp Zoltán. Budapest, Magvető, 1999. 258–259., 299., 500–520.
- ²⁴ A Nemzeti Kerekasztal plenáris ülésein és a különböző középszintű bizottságaiban 15-en képviselték a KDNP-t. Az EKA munkájában a felsoroltakon kívül részt vett Karcsay Sándor, Pallós László és Ugrin Emese a Kereszténydemokrata Néppárt képviselőjeként. In: *A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben.* Nyolcadik kötet. Pártok és életrajzok. Készítette Elbert Mária és Bozóki András. Budapest, Új Mandátum, 1999. 211–215.
- ²⁵ Keresztes Sándor iratai. A szerző birtokában.
- ²⁶ A szervezőbizottság tagjai: dr. Balogh Ferenc jogász, dr. Füzessy Tibor jogász, dr. Gáspár Miklós jogász, dr. Giczy György újságíró, dr. Hasznos Miklós jogász, dr. Karcsay Sándor jogász, Lántzky László mérnök, Lukáts Miklós mérnök, Marik Pál mezőgazdasági gépészmérnök, dr. Pallós László mezőgazdász, dr. Pálos Miklós ügyvéd, dr. Séra János állatorvos, dr. Szakonyi László közgazdász, dr. Szokolczai György közgazdász és Ugrin Emese művészettörténész voltak. *Magyar Nemzet*, LII. (1989. augusztus 5.) 182. sz. 4.
- ²⁷ Az OIB tagjai a következők lettek: dr. Balogh Ferenc, Füzessy Tibor, Hasznos Miklós, Lántzky László, Lukáts Miklós, Marik Pál, Szokolczai György és Szakonyi László.
- ²⁸ Gáspár Miklós megbízólevelének másolata a szerző birtokában.
- ²⁹ Lántzky László: Budapesti szervezők. Vidéki szervezők. In: *Hazánkért* 1. (1989.) 3. sz. 28.
- ³⁰ Füzessy Tibor interjú. Készítette Szabó Róbert. 2008. december 9.
- ³¹ Pálos Miklós személyes közlése, 2009. szeptember 10.
- ³² *Magyarországi pártprogramok 1988-1990.* Szerkesztette M. Kiss József–Vida István. Budapest, ELTE-Eötvös Kiadó, 2005. 531. (továbbiakban: Magyarországi pártprogramok) valamint Machos Csilla: *A magyar parlamenti pártok szervezeti felépítése (1990–1999).* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2000. 23.
- ³³ Gáspár Miklós személyes közlése, 2008. november 17.
- ³⁴ *Magyarországi pártprogramok*, 531. valamint Balázs, 1992-1993.
- ³⁵ Balázs, 1992-1993. 6..
- ³⁶ Vö. Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000.* I. kötet A választások története és politikai grafikonja. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001. 180. (a továbbiakban: Hubai, 2001.)
- ³⁷ Vö. Hubai, 2001. 164.
- ³⁸ Tomka, 1991. 49.
- ³⁹ Ugrin Emese beszélgetésünk során a választás után egy már korábban elhatározott tisztújításról beszélt, több interjúpartner viszont a leváltási koncepciót erősítette meg.
- ⁴⁰ Keresztes Sándor iratai. A szerző birtokában.
- ⁴¹ *Keresztes életinterjú*
- ⁴² Tomka, 1991. 123-124. A vallásszociológus az amerikai Peter Ludwig Berger elméletét felidézve igyekezett azt cáfolni.
- ⁴³ Keresztes Sándor iratai. A szerző birtokában.
- ⁴⁴ Tomka, 1991. 123-124. A vallásszociológus az amerikai Peter Ludwig Berger elméletét felidézve igyekezett azt cáfolni.